

Předložená publikace je vítaným příspěvkem k české orální historii. Zabývá se totiž dosud málo probíraným tématem – výzkumem orální historie zaměřeným na vědce, vědkyně nebo vědecké instituce. Výzkum vědců přírodovědeckých a technických oborů byl pro autory novinkou, neměli předchozí zkušenost. Pokud již výzkumy k tomuto tématu probíhají, týkají se především humanitních a společenských oborů. Kniha samozřejmě není vyčerpávajícím příspěvkem k výzkumu v oblasti orální historie, ale naznačuje možnosti, kterými se další výzkum může ubírat.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.25

**Jaroslav Cuhra – Marie Černá – Markéta Devátá – Tomáš Hermann –
Pavčina Kurová, Pojetí a prosazování komunistické výchovy
v Československu 1948–1989**

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha 2020, 308 s., ISBN 978-80-7285-250-5

Práce autorského kolektivu¹ Ústavu pro soudobé dějiny se zabývá fenoménem prosazování ideologie marxismu-leninismu do života československé společnosti v letech 1948–1989. Autoři v celkem šesti kapitolách popisují klíčové rámce celospolečenské výchovy, škálu nástrojů komunistické výchovy i konkrétní projevy politické indoktrinace obyvatelstva.

První kapitola „Marxismus-leninismus a komunistická výchova“ (autor Tomáš Hermann) popisuje obecnější strukturní a historické předpoklady provádění komunistické výchovy v rámci komunistické ideologie se zaměřením na československé prostředí. Jeden z podstatných rysů režimu byla snaha ovlivňovat vnitřní život jednotlivce. Vzájemné vztahy ve společnosti, myšlení a hodnotová orientace měly být přetvořeny a podřízeny jednomu světovému názoru a jediné metodě myšlení: marxismu-leninismu. Komunistická moc jej vnímala jako teorii i ideologii, jako vědu, historicky zjevenou pravdu a v neposlední řadě jako hodnotový systém šířící své učení a provádějící nátlak na vědomí všech vrstev obyvatelstva. Komunistická výchova znamená všestranné šíření marxismu-leninismu pokud možno všemi dostupnými prostředky. Úzce souvisela také s pojmy propaganda, osvěta a osvětová práce či kulturní politika. Je zde také popsána struktura deformovaného ideologického jazyka, který komunistická moc rigidně a neústupně udržovala (např. lidová demokracie). Dále autor stručně nastiňuje prehistorii a genealogii marxismu-leninismu od učení Karla Marxe po Stalinovu kodifikaci kánonu marxismu-leninismu. Ačkoliv bylo Stalinovo jméno následně minimalizováno, konečná forma marxismu-leninismu byla v zásadě stalinistická a její podoba se nezměnila. Marxismus-leninismus představoval fundamentalistický směr,

¹ **Tomáš Hermann** se zabývá dějinami filosofie a dějinami přírodních a historických věd v českých zemích; **Jaroslav Cuhra** se zabývá křesťany a církvemi v československém komunistickém režimu, prosazováním komunistické ideologie v Československu atd. **Marie Černá** badá v oblasti česká společnost 1945–1989, sociální a politické dějiny, kádrování, moc, prosazování komunistické ideologie v Československu, přítomnost Sovětské armády v Československu (1968–1991); **Pavčina Kurová** se zabývá především poválečnými československými dějinami. **Markéta Devátá** se zabývá komunistickou ideologií a jejím prosazováním, ideologizací společenskovědních oborů po roce 1945 a paměti komunismu.

kteřý byl povýšen na oficiální státní ideologii, přičemž nemožnost proměny jeho dogmatické struktury nakonec předurčila jeho rozklad.

Kapitola „Ateizace a výchova k vědeckému světovému názoru“ (autor Jaroslav Cuhra) nastiňuje základní prvky boje komunistického režimu proti náboženství. Ústředním motivem byla snaha o odstranění vlivu náboženství na veřejný prostor a individuální život, neboť jinak nelze vybudovat opravdu socialistický/komunistický řád. Tato myšlenková linie vyústila do útoku proti církvím v podobě brutálních akcí proti církevním hodnostářům a věřícím. Základním problémem se začal ukazovat nedostatek alternativy, která vytvářené vakuum nahradí. Praxe boje proti náboženství se úspěšně rozvinula od poloviny padesátých let, na konci padesátých let se objevuje koncept vědeckého světového názoru a vědeckého ateismu. I když se ale snahám o odstranění náboženského života z veřejného prostoru věnovala značná pozornost, nebyly tyto snahy úspěšné. Společnost s vyhraněným vědeckým světovým názorem se nezformovala.

Třetí kapitola s názvem „Mezi ideologickou indoktrinací a pracovní mobilizací. Politická výchova pracujících“ (autorka Marie Černá) zkoumá počátky politického vzdělávání dělnictva jako důležitého nástroje užívaného k budování socialistického režimu po únoru 1948. Komunistická strana se zaměřila na cílenou politickou výchovu svých členů a budování sítě partajních škol bezprostředně po válce. Od převratu byly výchovné praktiky charakteristické zpočátku pouze pro komunistickou stranu postupně rozšiřovány do všech vrstev společnosti. Dělníci a dělnické prostředí hráli hlavní roli v rozsáhlém systému ideologizace/indoktrinace. Důležitým mocenským aspektem politické výchovy dělnictva bylo jeho zahrnutí do širšího kádrového systému. Politická výchova se stala nezbytnou podmínkou pozitivního politického hodnocení a tím umožnila přístup ke kariérním a profesním výhodám. Jsou popisovány konkrétní příklady ideologických cílů a zavádění specifických kurzů a programů zaměřených na různé segmenty dělnictva stejně tak jako na propagandistickou práci v širším slova smyslu. Rámec institucionálního zakotvení poskytovalo politické vzdělávání ROH. Jeho úlohou bylo spojit ideologickou indoktrinaci s mobilizací práce a plněním ekonomických cílů formulovaných v pětiletých plánech. Tento systém měl vychovávat dělníky nejen na pracovišti, ale měl pojmut i jejich mimopracovní zájmy, volný čas, společenský i rodinný život. Snahy o inovativní uchopení témat pracovní mobilizace a socialistické výchovy vedly od konce 50. let k zakládání tzv. brigád socialistické práce, které přežily až do pádu režimu. Speciální pozornost je věnována politické výchově a pracovní mobilizaci žen. I když byly ženy vyjmuty z pracovní povinnosti, byly také objekty ideologických snah.

Následující kapitola „Prosazování komunistické ideologie do školní výchovy a mládeže“ (autorka Pavlína Kourová) se zabývá prezentací komunistické ideologie na nižších úrovních vzdělávacího systému. Zahrnuje několik témat, jedním z nich je proces ideologizace učebních plánů, změn v učebnicích a ostatních učebních pomůckách v souladu s marxisticko-leninským světonázorem. Je zde probrán nejen obsah oficiálního světonázorového vzdělávání, ale také obtíže vyvstalé v souvislosti se změnami politické linie a zavržením některých dogmat. Další z témat se dotýká každodenního školního života, zejména v raných padesátých letech, kdy se podnikaly ideologické kampaně, v dobách politických procesů byli žáci vtaženi do proklamací proti nepřítelům režimu. Výchovné a převýchovné snahy byly přítomny také v aktivitách dětských organizací (Pionýr). K romantice skautských výprav do přírody a k dobrodružstvím měla však tato organizace daleko. Byla hlavně efektivním elementem výchovy pro propagaci a implementaci cílů formulovaných

komunistickou mocí. Kapitola se zabývá také učiteli, kteří se po roce 1968 museli vyrovnat se změnami ideologických požadavků, museli rezignovat na sebeúctu, sami nevěřili tomu, co měli nařízeno hlásat.

Pátá kapitola „Výuka marxismu-leninismu na vysokých školách“ (autorka Markéta Devátá) přináší pohled na výuku marxismu-leninismu na univerzitách. Zavedení výuky marxismu-leninismu patřilo k prioritám pounorových změn, do učebních plánů byly v plném rozsahu zavedeny od školního roku 1949/1950 v rozsahu osmi semestrů (s dotací dvě hodiny týdně). Od počátku se výuka potýkala s obtížemi, z nichž největší byl nedostatek kvalifikovaných učitelů. Další problémy vyvstaly v souvislosti s politickými čistkami v komunistické straně. Dějiny KSCM musely být aktualizovány. Období, kdy komunističtí politici do procesu transformace zasahovali jako jednotlivci, skončilo jejich zatýkáním. Marxistické katedry se přesto úspěšně mocensky etablovaly a staly se pevnou součástí univerzit. Změnu přinesl rok 1956, kdy se projevila nespokojenost vysokoškoláků se společenským vývojem a odmítání výuky marxismu-leninismu. Strana na tyto problémy nechtěla nebo nedokázala reagovat, resp. odmítala ve vztahu k vysokým školám jakékoliv změkčení ideologické indoktrinace. V roce 1968 bylo propuštěno mnoho učitelů marxismu-leninismu pro jejich liberální postoje a celá oddělení byla rušena. Obnova na počátku sedmdesátých let se konala za dohledu nejvyšších stranických činitelů a byla doprovázena oslabováním jejich pozice jako respektovaných vykladačů marxismu-leninismu. Období normalizace je charakterizováno velkým důrazem na pronikání marxismu-leninismu do studií, ale také nedostatkem zájmu části studentů, kteří jej považovali za zbytečné a odmítali jej.

Poslední kapitola „Večerní univerzity marxismu-leninismu v systému stranického vzdělávání“ (autorka Markéta Devátá) nastiňuje aktivitu večerních škol marxismu-leninismu ve stranickém systému. Tyto univerzity byly částí extenzivního programu masivní propagace politické ideologie mezi dospělou populací a byla spojena s dalšími ideologickými institutami (regionální a poradní centra). Večerní univerzity byly založeny v roce 1952 a rozšířily se po celé zemi. Kapitola popisuje, jak se vyvíjely, všímá si také velkého čísla absolventů kurzů, které trvaly od jednoho do tří let. Jejich důležitost pro komunistickou stranu se projevovala na počátku normalizace, kdy absolventi tvořili jádro „konsolidované strany“. Jako instituce byly klíčovým elementem podporujícím kariérní výhody členů strany. Na druhou stranu přijímaly studenty, kteří nebyli členy strany. Také nabízely možnost úspěšně vtáhnout osoby do komunistického vzdělávacího systému, které by se jinak členství ve straně vyhnuly.

Předložená práce ukázala, že politická výchova prostupovala všemi vrstvami obyvatelstva a zasahovala do nejrůznějších oblastí života a představovala komplexní systém, v němž jednotlivé prvky na sebe navazovaly a podporovaly se. Práce si neklade za cíl být vyčerpávajícím a zobecňujícím příspěvkem k tomuto širokému a zatím málo probádanému tématu, neboť se opírá pouze o prameny a literaturu domácí provenience. Publikace je nicméně zdařilým příspěvkem k debatě o podobě vládnutí a povaze komunistického režimu.

Michal Továrek

doi: 10.14712/23365730.2022.26